Մոսէլ[1], որ 1773ին Ամստերդամ վախճանած Փորիմ ի Բարիզաբոյն Աբրահամ կտակակատարներէն մին կը յիշատակուի[2]։

1773ին Աղէքսանդր Մասեհեան 46 տարուան էր, հարկաւ դեռ տպրած պիտի ըլլայ։ Թէ ունեցաւ արդեօք զաւակներ, երբ վախճանեցաւ, յայտնի չէ մեզ։

Ամստերդամի հայ գաղթականութեան երկրորդ յիշատակն է այս, զոր կը յանձնեմ Հանդէս Ամսօրեայի էջերուն։ Առաջինն էր՝ Ամստերդամի Հայոց Ս. Կարապետ եկեղեցւոյն երկդարեան եւ աւելի հնութիւն ունեցող Ք. Էմքորը, զոր 1889ին գտած էի Մարսէյլի Հնութեանց թանգարանին մէջ, եւ զոր իւր Արձանագրութեանը հետ ծանօթացուցի 1891ին։[3]

Այս ի նիկոմիդիա, Սեղանաւոր Պասաշեան Էֆէնտիի քով գտնուած հազուագիւտ միսալը կը յայտնէ՝ թէ Մասեհեանք իշխանական տիտղոս ունէին. էին մեծահարուստ վաճառականներ, եւ թէ՝ Հոլանդական տէրութենէն կը վայելէին առանձնաշնորհութիւն՝ ընտանեկան յատուկ շքեղարար տպելու. փափաքելի է որ այս մասին տեղեկութիւն ունեցողներ բարեհաճին հրատարակել իրենց գիտցածները, եւ այս՝ ոչ թէ Մասեհեան մեծաքանակ ժառանգութեան յուսոյն տպրող բազմաթիւ արենակիցներու (եթէ կան) համար, այլ նոր լուսով լուսաւորելու համար Ամստերդամի անհետացեալ հայ գաղթականութեան պատմութիւնն, որ երկու եւ կէս դար յառաջ, տակաւին հարիւր տարի յառաջ ալ, փայլուն գոյութիւն մը ունէր, որ իւր նշանաւոր վաճառականներովն աշխարհի չորս ծագին հետ ի վեր կու գար, եւ որ՝ 1660—65 եւ մինչեւ 1670, եղաւ վերջին կենդանացուցիչ եւ գրեթէ երկրորդ մայր հայ տպագրութեան[4]։

Բնդա Կ. Պոչաղ, 1. Դնկոնմէնդ 1898։

Տոքթ. ՎԱՀՐԱՄ Ե. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

[1] Սէո

լոկ հայերէն բառից ուղղագրութեան տարբերութիւններ, եւ հայերէն խմբագրութեան այլեւայլ ձեռագիրներու գոյութիւնը կ'ենթադրէ„ եւն։

Ահա այս կարեւոր ձեռագիս մասնակարաբած առաջնը ձեռնարկած է Հայագէտն ուսումնասիրել, քննելով այն ամենօրէն բարբառն՝ որով գրուած են Բառագրոցս հայերէն մասերը։ Ներածութենէն եռաքը յառաջ կը բերէ հայագէտն այլեւայլ Բնագիրներ (Պատն Ա.)։ Նախ՝ Ցիշատակարան մը գրչէն՝ ասորատառ՝ գրելով նորը նաեւ հայատառ, անգիրերէն թարգմանութեամբ ու մեկնաբանութեամբը ճոխացընելով. երկրորդ՝ "Գիտնի Իկորին ախիկիկնա„ պատմութիւնը (Թղ. 104դ) եւ երրորդ՝ երկսիւն էջ մը Բառագրոց (Թղ. 21ա) որուն մէկ գեղեցիկ նմանատիպ օրինակ մ'ալ կցած է, այս վերջինին ընդարձակ լուսաբանելով։ Երկրորդ մասը կը սկսի քննել ձեռագրիս "8առաքաձեւութեան„ ոճը, որ բաւական խառնակ բան մըն է. դիւրին բան ալ չէր հայերէն 38 տառերը ներկայացընել ասորական. 22 տառերով, գրեթէ կիսով չափ պակաս ըլլալով ասորի գրերը։ Պէտք չէ զարմանալ որ գրիչն ստիպուած էր՝ օրինակի համար՝ միակ ܬ (= թ՝ հնոց) տառով բազմաթիւ հայ հնչիւններ նշանակել, այսպէս ܬ = ե եւ ը, ܬ = ե, ը, ՝ տառեց խառնութեան։ կամ ուրիշ օրինակ մը բերելու համար ܐ կը ներկայացընէ երեք տառ՝ ա, յ եւ ց, եւն եւն։ Բաց ասոի գրիչն ալ ամէն տեղ միակերպ չէ գործածած տառերը՝ նաեւ միեւնոյն հնչիւնը նշանակելու համար։ Իսկ լեզուն բոլորովին նոր ուսիօրէն մըն է, բայց շատ մ'առանձնայատկութեամբը որոնք բատ հայագիտին տեղական գաւառաբարբառին արդիւնքն են։ Գրչութիւնը ծայրէ ծայր սխալաշատ է։ Իրրեւ օրինակ ահա միջատակարանը՝ հայատառ փոխագրութեամբ. "Գրեցի առ ախէրգուն (ܐܝܟܪܓ՝ ասորի) Ուրիսյու Բապան Խապիպին համար մեր հոգալէն (ܐܝܟ՝ ասորի) որդին։ որ կարդա ուսանի ողորմի բերա վրա գրողին հոգուն ուիշա իր սուրբ պատարագին պալէ Աստուած ողորմի մաղաւոր Եփրէմին։ Եա իմ ազիզ ախբրաբք ինչ ատեն հայէք ու կարդէք առ թուխթ մի մանդրէք (ܐܝܟ՝ ասորի՝ ܐܢܬ ܠܐ = մի մեղադրէք) գրողին որ ես գրապեա չիմ հպա գրագէտնուն տառց կոխնիմ։ ու մասէք թէ խոլայա գրերը (ܟ՝ ասորի) մենծ մարդիմ մնացեր հալուր աշուհնուս լուսա պակսէր (= աչքիս լոյսը պակսէր է։) Թանասուն ու յօթ տարու տղայի որ գրեցի առ թուխթու։ ուրիշ կենիմ ամէն սուրբ կարդացողնուն որ ինչ ատեն որ կարդան ուսանին ողորմի բերին մաղաւոր Եփրեմին հոգուն պալէ Աստուած ողորմի իրի ձեր սուրբ աղիոով։ գրեցի առ թուխթ ազիզ սուրբ մարի Ապհայու մէջա ամանախանով վանք հաղբ-ինիկոլը առ Բանասան տարուն մէջնէք Ապգանարէն (— այսինքն 1970 տարին Ազէքսանդրի կամ Սելեւկեան թուականին —) ու Քրիստոս վէց հարիւր ու Բանասան տարի (— սխալ է, լուսանցքի վրայ ուղղուած է՝ ܫܬܝܢ ܠܐ ܘܫܒܥܝܢ ܫܢܐ = ՀԵՐԵՍՈՒՆ ՈՒ ՅՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ՏԱՐԻ) Քրիստոս ի վեր հարիւր ու հարիւր, առ ալ սխալ թուական է։) Աստուած ողորմի ան մարդուն որ կարդա ուղղորմի բերա վրա մաղաւոր գրողին։„

Հետաքրքրութեան համար ահա քանի մ'օրինակ ալ բուն բառագրէն, որմէ կը տեսնուի թէ ինչպիսի լեզու է եւ ինչպիսի ասորահայ գրչութիւնը. ܟܝ ܐܝ ܟܝ ܟ՝ ՀՈՒՆ ՀՈ ՅԻՍ. — ܟ՝ ՀՈ (= հո-հոս կրակ, այսինքն՝ կրակ կը վառէ.) — ܟ՝ ՀՈ (= հո-ԲՈՂ, կը թաղէ), եւ անթիւ նմաններ։

Բաւական համարինք առ այժմ այսչափս այս շատ կոզմանէ ուշագրաւ գործոյն մասին։ Արդէն Հայագիտին ուսումնասիրութիւնն ալ տակաւին աւարտած չէ եւ տակաւին շաբունեակելի։ Ուրիշ առթիւ մանրամասն կ'ամբողջանանք այս Բառագրոց եւ իւր լեզուին մասին խօսելու, մանաւանդ երբ աւարտի յիշեալ քննութեան տպագրութիւնը։ Առ այժմ շատանանք հաստատելով գործոյս կարեւորութիւնն երկու տեսակէտով. նախ որ Բաբ-Բահլուլի Բառագիրքը կը դառնուի ուրեմն նաեւ հայերէն լեզուի փոխադրուած, երկասիրութիւն մ'որ մեզի անծանօթ էր։ Ի հարկէ հին բան մը չէ ասորահայ Բառագիրքս, ԺԷ—ԺԸ. դարէն շատ յառաջ ըլլալու չէ։ Իշդ Բաբ-Բահլուլ՝ ասորի բառագիրքը յօրինող մատենագրոց նշանաւորագոյնը, ապրած է Ժ. դարուն՝ 963 տարուոյն մատակցելով Աբդիշոյ Ա. կաթողիկոսի ընտրութեան. արաբացիք գինքը կ'անուանեն Աբու-Լ-Հասան Իսա իբն ալ-Բահլուլ։ Իւր բառագիրքը մտերս սկսաւ հրատարակուիլ խնամով M. R. Duval գիտնականին. (Պարիս 1888—1898)։ — Արդ որչափ ալ սխալաշատ ու թերութեամբ լի ըլլայ՝ միակ եւ ընդարձակ Բառագիրքը մնի է այս որ հասած է մեզի ասորերէնէ հայերէն։ Մեր նախնիք ունէին անշուշտ ուրիշ եւ լուսագոյն հայերէնով բառագրքեր, որոնց տակաւին եւ օշ հետքը կը գտնենք։ — Երկրորդ կէտն է այն որ փոխ ծանօթ ձեռագիրս է, ուր կը գտնենք փորձուած հայերէնագրել ասորագրաւ։ Այս պարագան միայն բաւական էր ձեռագրիս մեծ յարգ տալու, եւ անդրագոյն ուսումնասիրութեանց խթան ըլլալու։ Անշուշտ միայն իւր անձին համար չէր գրեր Եփրեմ. ուստի իւր գրածը կարդալու (կրնանք ըստ ինքեան ըսել՝ տարեգրքան թէ կարդալու.) կարող անձինք չէին պակսեր Միջագետաց մէջ, որով թերեւս նոյն կարգի ուրիշ գրութեանց ալ ի յայտ գալուն կրնանք յոյս ունենալ։ Զարմանալի կը մնայ միշտ այն պարագան որ ԺԷ. դարուն հայ մը ասորերէն տառերով հայերէն կը ճգնի գրել՝ այնչափ դժուարութեանց ալ բախելով եւ հայերէն հնչիւններն այնպէս թերի եւ անճիշդ փոխադրելով, փոխանակ բնիկ հայերէն տառերը գործածելու։ Իրեն համար՝ կ'երեւայ՝ զուր աշխատած է Մեսրոպ հայ գրերը գտնելու։

Հ. Ե. Տ.

digitised by A.R.A.R.@